

Neoliberální a neoliberalizující se univerzita na průsečíku genderu a místa

Kadri Aavik, Birgit Riegraf, Blanka Nyklová

Ve světle zásadních změn týkajících se řízení vědy v globálním měřítku se v posledních letech řada akademiků a akademiček začala odborně věnovat kritickému zkoumání vlastního pracovního prostředí. Začali studovat podmínky, za kterých vědění vzniká, a zkoumají, co změny v řízení vědy znamenají pro akademický výzkum, tvorbu vědění i výuku. Tomuto směru bádání se někdy říká kritická analýza univerzit. Společným jmenovatelem takových analýz je studium různých projevů a důsledků „neoliberální univerzity“, přičemž se většinou soustřeďují jak v zaměření, tak co se oblasti původů týče na „globální Sever“ a „globální Jih“.¹

Změny v univerzitním prostředí, které se odehrály za posledních několik desetiletí, jsou výsledkem šíření neoliberální ideologie a principů řízení, které z ní plynou. Neoliberální politiky vytvářejí a prohlubují sociální nerovnosti (viz např. Connell 2013; Piketty 2014). To platí i pro instituce, včetně univerzit, jež stále více fungují v souladu s tržními principy a neoliberální logikou kvůli přijímání nových politik a nařízení na národní a nadnárodní úrovni rozhodování. Administrativně zaváděné reformy často doprovází snaha změnit i to, jak se jednotliví akademici a akademičky i celé akademické komunity vnímají a chovají – je patrná snaha o změnu toho, jak lze akademickou subjektivitu ztělesňovat a performovat. Tyto změny se neobešly bez zavádění tržních principů do vysokoškolského prostředí, kde spočívají ve zdůrazňování osobních úspěchů jednotlivců a jednotlivkyň a v oceňování soutěže mezi akademiky a akademičkami i mezi univerzitami. Naopak solidarita a kolegalita jsou odmítány coby zásadní hodnoty akademické práce, čímž se dostávají do pozadí kolektivní aspekty lidské činnosti, včetně výzkumu.

¹ Jsme si dobře vědomy omezení a nedostatků těchto termínů, které se snaží postihnout složitost geopolitických vztahů ve světě. Naším cílem je upozornit na skutečnost, že některé mocenské nerovnosti, zejména co se tvorby vědění a epistemologických pozic týče, přetrvávají i přesto, že dané termíny jsou jinak sporné.

Kolektivní snaha je přitom při tvorbě nového poznání i při výuce zásadní do té míry, do jaké se poznání a výuka dotýkají otázek různorodosti a rovnosti. Neoliberalní akademické podmínky přitom nahrávají různým podobám navzájem se protínajících nerovností, a dokonce díky nim nové vznikají (viz např. Berg, Huijbens, Larsen 2016). Část výzkumu neoliberálního akademického prostředí se zaměřuje na genderové dopady neoliberalizace vysokého školství a zavádění nových politik vědy, včetně jejich dopadu na genderová studia a genderový výzkum (viz Riegraf et al. 2010; Nash, Owens 2015; Liinason, Grenz 2016).

Monotematickým číslem „Gender na neoliberální univerzitě: transnacionální procesy a jejich lokální dopady“ chceme přispět k zahrnutí genderu do kritické analýzy univerzit. Soustředíme se na kategorii genderu ve vztahu k neoliberální univerzitě a zavádění mechanismů nového řízení do akademického prostředí. Naším číslem se snažíme nalézt odpověď na následující otázky: Jakým způsobem jsou procesy neoliberalizace akademické půdy genderované? Jak proměňuje nové řízení vědy a výzkumu akademickou praxi a jakou roli v tom hraje gender? Jaké důsledky má neoliberalizace univerzit pro stávající a nově se objevující genderové nerovnosti a hierarchie v akademickém prostředí? Jak všechny tyto aspekty ovlivňují tvorbu „genderového poznání“ na akademické půdě a specificky v oboru genderových studií? Jak neoliberalizace ovlivňuje uznávání genderových studií na akademické půdě?

Kritická analýza univerzit se na gender zaměřuje již delší dobu, za pozornost ale stojí skutečnost, že se tak děje především v anglosaském výzkumu genderu, genderových studií a neoliberální univerzity. Částečně to plyne z toho, že neoliberální reformy byly v kontextu anglosaských zemí zavedeny dříve než jinde, je to ale dáno i zásadními nerovnostmi v rámci globálního akademického prostředí a obzvláště to promlouvá o některých přetrvávajících nerovnostech mezi globálním Severem a Jihem. Jsme přesvědčené, že je třeba přistupovat k současné neoliberální akademické skutečnosti z široké geopolitické perspektivy, protože ta může přinést nové porozumění, jak je současná akademická praxe genderovaná v globálním kontextu i v různých lokálních a národních prostředích. To je také důvodem, proč oba texty českých socioložek publikujeme v české a anglické verzi – v anglické verzi mají přispět k mezinárodní diskusi o tématu, v české k té místní.

Naše monotematické číslo obsahuje příspěvky z prostředí České republiky, Estonska, ale třeba i Jihoafrické republiky. Přesto si uvědomujeme omezenost záběru předkládaného souboru článků, který jen z části plyne z omezeného rozsahu časopisu. Články v čísle poukazují na podobnosti, ale i rozdílnosti v rámci Evropy² díky textům pocházejícím z různých politických, společenských a historických kontextů. Nicméně-

² V rámci tohoto čísla se navíc objevují pouze články ze zemí Evropské unie, tedy ne z celé Evropy.

ně všechny příspěvky až na jeden se soustředí na různé podoby neoliberalizace na evropské akademické půdě. Tato skutečnost i to, že všechny hostující editorky pocházejí z Evropy a pracují v ní, nastoluje téma globální geopolitiky a transnacionálních mocenských vztahů ve vědě a výzkumu, které různým způsobem ovlivnily vznik tohoto monotematického čísla. Věříme, že společenské a materiální nerovnosti v globálním kontextu si stále zasluhují pozornost. I když se procesy spojené s neoliberalizací vysokého školství i výzkumu objevují v mnoha zemích, kříží se s dalšími strukturálními problémy, jež jsou místně specifické, jako jsou například hluboké rasové nerovnosti a násilí, ale i další znepokojující pozůstatky kolonialismu, které mohou přebít nespravedlnost pramenící z neoliberálních politik, jak ukazuje jihoafrický případ (viz článek Deirdre Byrne v tomto čísle).

Jakkoli kriticky zkoumáme některé z nedávných praktik a proměn na (našich) univerzitách, stále považujeme nepřetržitou existenci univerzitního prostředí i výzkumu jako míst tvorby vědění za samozřejmost v materiálním i diskursivním smyslu. V jiných částech světa se ale setkáváme s jinými, dost možná naléhavějšími kritikami univerzitního prostředí a celého systému vysokoškolského vzdělávání a výzkumu, než jsou kritiky neoliberalizujících tendencí. To, že se můžeme soustředit na způsoby, jimiž neoliberální politiky ovlivňují vysoké školství a výzkum i naši pozici v nich, aniž bychom se musely ptát na naši epistemickou a kulturní hegemonii, ukazuje, jak privilegovanou geopolitickou pozici máme.

Jako názornou ukázkou vlastní situovanosti uvedeme širší souvislosti vzniku tohoto monotematického čísla. Jde o výpověď o naší pozici v rámci neoliberalizující se akademické půdy, kde se naše privilegované i znevýhodněné pozice různým způsobem zkřížily.

Myšlenka tohoto monotematického čísla se zrodila z řady plodných a konstruktivních diskuzí a výzkumných spoluprací v rámci transnacionálního kontextu, který vznikl díky síti RINGS. Sdružení RINGS (The International Research Association of Institutions of Advanced Gender Studies) bylo založeno v roce 2015 s cílem propojit výzkumné instituce z celého světa, jež se zaměřují na genderový a feministický výzkum. Ačkoliv se sdružení soustavně snaží zahrnout instituce z celého světa, tedy i mimo severní a západní Evropu, mezi aktivními členskými organizacemi je jich pouze několik. Toto monotematické číslo mělo původně mít také širší zastoupení z celého světa. Příspěvky, které se nám podařilo nakonec shromáždit, odrážejí nejen rozdíly v postavení akademiků a akademiček z různých zemí a v jejich vztahu k procesům neoliberalizace, ale i hluboké materiální nerovnosti a rozdílné příležitosti poskytované v akademických prostředích ve světovém měřítku. V našem konkrétním případě se to odrazilo na nedostupnosti institucionálních prostředků na cestovné pro zástupce jednotlivých center, která je vysílají na výroční schůzi sdružení RINGS, kde vzniká výzkumná spolupráce, jako tomu bylo v případě tohoto tematického čísla.

Rozdílné pracovní podmínky a kontexty tvorby vědění členek editorského týmu také významně ovlivnily práci hostujících editorek při přípravě tohoto monotematického čísla. Všechny tři hostující editorky jsou feministické socioložky. Žijeme a pracujeme ve vysokoškolských a výzkumných institucích v Paderbornu, Praze a Tallinnu. V rámci našich institucí zastáváme různé pozice: Birgit Riegraf je profesorkou, Blanka Nyklová je postdoktorandkou a vysokoškolskou učitelkou, zatímco Kadri Aavik pracuje jako vysokoškolská učitelka na částečný úvazek.

První setkání našeho editorského týmu se uskutečnilo v Tallinnu v listopadu 2016. Nešlo o náhodu. Proces výběru místa setkání je dobrým příkladem narůstajícího významu hierarchií a nerovností v rámci akademických institucí a mezi akademiky a akademičkami. Zároveň se jedná o projev některých procesů neoliberalizace akademické půdy, na které se v čísle zaměřujeme.

Čtvrtinový úvazek, který má Kadri na výuku, zahrnuje i požadavek na provádění výzkumu a administrativní práci, ovšem pouze v minimální míře, kterou Kadri zásadním způsobem překračuje (jak je tiše očekáváno jejími nadřízenými). Za dané situace pro ni bylo vyloučené získat peníze na náklady spojené s cestovním například na editorskou schůzi. Blanka se ocitla v podobné situaci, neboť nikdy neměla smlouvu na více než dva roky. Nejprve si chtěla cestu zaplatit z vlastních zdrojů, ale její nadřízená nakonec našla peníze na cestovné a ubytování. Jediná z nás, která disponovala vlastním rozpočtem na cestovné z institucionálních zdrojů, tak byla Birgit. Jako profesorka sociologie má smlouvu na dobu neurčitou a může se výzkumně zaměřovat na témata podle vlastního výběru. Tato „svoboda“ závisí na její schopnosti získat velké finanční zdroje a publikovat na prestižních místech.

Stejně jako většina lidí v akademickém prostředí se každodenně potýkáme s nedostatkem času. Ani jedna z nás si nemohla dovolit využít pro práci spojenou s něčím „mimo hlavní pracovní náplň“ (jako je editování časopisu) pracovní dny. To, že jsme se v Tallinnu setkaly o víkendu, tak pramenilo z konkrétních okolností a naší situovanosti v neoliberálním akademickém prostředí. To vedlo k tomu, že jsme všechny potřebovaly pracovat o víkendu a vnímat cíle tohoto monotematického čísla jako důležitější než vlastní volný čas. Každá z nás cítí, že pracuje výrazně víc, než by bylo rozumné, zdravé (a skutečně intelektuálně plodné), ale s různou úrovní materiálního zabezpečení a s rozdílným přístupem k finančním zdrojům. I když nám tyto podmínky s prací nepomohly, všechny si myslíme, že se bohatě vyplatila. To se netýká jen textů, které se v tomto čísle objevují. Od sebe navzájem jsme se hodně naučily, vedly jsme podnětné diskuse, jež nám pomohly lépe porozumět neoliberalismu jako žité a vtělené realitě v našich rozdílných kontextech.

Podobně jako se lišíme v rámci editorského týmu z hlediska našich pracovních podmínek, i autorky a autor článků v tomto čísle se pohybují v různých akademických prostředích, z nichž vycházejí jejich zkušenosti.

Předkládané monotematické číslo obsahuje šest článků. Záměrně zde nenabízíme vyčerpávající vymezení neoliberalismu a neoliberální univerzity, ale necháváme na autorkách a autorovi článků, aby vykreslili obraz toho, co chápou jako výraz neoliberalismu v jejich jednotlivých akademických prostředích. I když se autorky a autor neshodují v univerzálním porozumění termínům „neoliberální“ a „neoliberalizace“, všechny příspěvky se dotýkají rozšířeného zavádění tržních principů a s tím spojeného zavádění podnikatelských nástrojů do akademických systémů.

Články ukazují, že zavádění tržní logiky do akademického prostředí v zemích, o kterých se v nich píše, nabylo různé podoby. Zaměření na ekonomizaci akademické půdy s dalekosáhlými důsledky pro pracovní, studijní a výzkumné podmínky lze nalézt v nějaké podobě téměř ve všech analyzovaných kontextech.

První článek – článek Jeffa Hearna – má nejširší záběr. V textu s názvem „Neoliberální univerzity, patriarcháty, maskulinity a já: transnacionální osobní úvahy nad globálním Severem a z globálního Severu“ Jeff z autobiografické a transnacionální perspektivy analyzuje své zkušenosti s prací na skandinávských a britských univerzitách. Vidí souvislost mezi procesy transnacionalizace neoliberální akademické půdy, maskulinitami a patriarcháty. Jeho srovnávací pohled poskytuje cenný vhled do toho, jak se tyto procesy projevují v různých akademických prostředích.

Další článek se zaměřuje na neoliberální reformy vědy v České republice a slouží i pro srovnání s vývojem ve skandinávských zemích a v Británii. Článek Marcely Linkové nese titul „Akademická excelence a genderové předsudky v praktikách a vnímání vědců ve vedení a rozhodovacích pozicích“ a zaměřuje se na koncept excelence na neoliberální akademické půdě v České republice. V rámci nového řízení vědy se těžko postižitelná myšlenka „excelence“ stala klíčovou kategorií pro hodnocení vědců, vědkyň a vědeckých organizací. Marcela zkoumá to, jak vedoucí laboratoří a vedoucí výzkumní pracovníci v přírodních vědách konstruují pojem excelence a jak jsou jejich představy genderované.

Třetí článek se rovněž zabývá „excelencí ve vědě“. Autorky Birgit Riegraf a Lena Weber se dívají na pojem excelence z jiného úhlu. Ve svém článku „Excelence a politiky genderové rovnosti na neoliberálních univerzitách“ se zabývají německým akademickým prostředím. Na základě dvou případových studií z Německa autorky ukazují na propojení „excelence“ a „genderu“ i na to, jak je toto spojení nahlodáváno v kontextu neoliberální akademické půdy.

Následuje článek Deirdre Byrne s názvem „Učení a výzkum v rámci ženských a genderových studií v postapartheidní JAR“, který se věnuje procesům neoliberalizace a jejich vlivu na genderová studia v JAR i tomu, jak se neoliberalizace univerzit proplétá s odkazem kolonialismu. Deirdre zastává názor, že postapartheidní neoliberální stát a obrát k managerialismu v řízení univerzit omezují akademickou svobodu učit a provádět výzkum.

Kadri Aavik představuje svůj pohled na často neviditelné a nepřiznané rozdíly mezi různými akademickými prostředními v rámci Evropy. Její článek nese titul „Dělání neoliberalismu na kampusu: zranitelnost mechanismů genderové rovnosti na estonské akademické půdě“. Zkoumá způsoby, jimiž vlivné osoby v rámci estonských univerzit konstruují genderovanou neoliberální skutečnost. Její zjištění naznačují, že některá klíčová opatření pro zajištění genderové rovnosti nesou významy, které prohlubují nerovnosti a slouží zájmům univerzity, spíše než by pomáhaly spustit kýženou proměnu genderových vztahů.

Poslední článek tohoto monotematického čísla se také zabývá genderovými studiemi. Blanka Nyklová v něm zkoumá to, jak může neoliberalizující se kontext výuky být přínosný pro praktikování feministické pedagogiky. Blančin článek nese titul „Obchodování s odlišností: dvě pedagogické příležitosti na křižovatce neoliberální univerzity a geopolitiky“ a zabývá se prostředím programu zahraničního studia pro studenty z USA, který funguje v České republice, a možnostmi, které nabízí pro kritické studium geopolitiky, jež stojí v jeho základu.

Závěrem bychom chtěly poděkovat síti RINGS a jejím členským organizacím za jejich dlouhodobou podporu globální spolupráci v rámci feministických a genderových studií a za tematizaci neoliberalizace akademického prostředí v tomto kontextu. Náš vděk směřuje k lidem, jejichž obětavost a úsilí přispěly ke vzniku tohoto monotematického čísla: šéfredaktorce Zuzaně Uhde, redakční radě časopisu a dále autorkám a autorovi: všichni souhlasili se zapojením do tohoto projektu, i když většina z nich pracuje právě za podmínek, jež mnoho z článků tohoto čísla i tento úvodník kritizují. V neposlední řadě jsme zavázány všem anonymním recenzentkám a recenzentům, kteří přinesli různé pohledy, ale spojuje je zájem o gender a neoliberální univerzitu. Recenzní řízení pro toto číslo bylo obzvláště dlouhé a komplikované, neboť nastaly problémy s nalezením recenzentek a recenzentů, kteří by byli ochotni a mohli věnovat svůj (pravděpodobně volný) čas a úsilí činnosti recenzování, i kvůli časovým omezením na straně těch, kdo se do tohoto procesu pustili. Jedná se zde bez pochyby o odraz toho, jaké tlaky na nás všechny neoliberální univerzity vyvíjejí, byť různými způsoby. Zároveň to vypovídá o tom, jaké akademické činnosti se „počítají“: zásadní práce recenzování je zcela jistě jedním z úkonů, které na neoliberální univerzitě často zůstávají skryté a nedocenené. Proto jsme obzvláště vděčné recenzentkám a recenzentům za jejich čas a intelektuální energii, které vložili do přípravy tohoto monotematického čísla.

Literatura

Berg, L. D., Huijbens, E. H., Larsen, H. G. 2016. „Producing Anxiety in the Neoliberal University.“ *The Canadian Geographer*, Vol. 60, No: 2: 168–180.

- Connell, R. 2013. „Why Do Market ‘Reforms’ Persistently Increase Inequality?” *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, Vol. 34, No. 2: 279–285, <http://dx.doi.org/10.1080/01596306.2013.770253>.
- Liinason, M., Grenz, S. 2016. „Women’s/Gender Studies and Contemporary Changes in Academic Cultures: European Perspectives.” *Women’s Studies International Forum*, Vol. 54: 79–83.
- Nash, J. C., Owens, E. A. 2015. „Introduction: Institutional Feelings. Practicing Women’s Studies in the Corporate University.” *Feminist Formations*, Vol. 27, No. 3: vii–xi.
- Piketty, T. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge (MA), London: Harvard University Press.
- Riegraf, B., Aulenbacher, B., Kirsch-Auwärter, E., Müller, U. (eds.). 2010. *Gender Change in Academia. Re-Mapping the Fields of Work, Knowledge, and Politics from a Gender Perspective*. Wiesbaden: VS Verlag.

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

rádi bychom vás informovali, že od letošního roku vychází časopis s novým názvem Gender a výzkum / Gender and Research. Do roku 2016 vycházel pod názvem Gender, rovné příležitosti, výzkum.

Tematické zaměření i podmínky pro publikaci článků zůstávají stejné. Nemění se ani složení redakční rady časopisu.

Zuzana Uhde
šéfredaktorka